

En komparativ undersøgelse af mormon- og baptistsamfundets sociale struktur i Vendsyssel og Aalborg på basis af folketællingen i 1855 [1]

Af Elisabeth Dons Christensen

Træk af mormonernes virksomhed og udbredelse

Mormonernes intention med missionsarbejdet var indsamlingen til Zion, og indsamlingenstanken var et led i overførelsen af de gammeltestamentlige profetier til det store amerikanske fastland, hvilket er et gennemgående tema i Mormons Bog[2]. Oprettelsen af Zion – også kaldet det nye Jerusalem – skulle ske i Amerika, som var arvelandet, hvorfra Guds udvalgte folk skulle udbrede sit herredømme først over Unionens stater og dernæst over hele verden[3].

Mormonudvandringens struktur var anderledes end den almindelige udvandring. Mormonudvandringen indledtes og havde sin talmæssige kulmination, inden den almindelige udvandring satte ind, og den indbefattede flere kvinder end mænd mod et markant mandsoverskud i den almindelige udvandring[4]. Dette hænger sammen med, at der var flere kvindelige end mandlige mormonmedlemmer, at mormonudvandringen i højere grad var familieudvandring og endelig, at den organiserede form, hvorunder denne udvandring foregik, gjorde det lettere for en enlig kvinde at emigrere[5].

Specielt mange kvinder vandtes for læren, hvilket navnlig kan skyldes missionærernes agitationsmetoder. Således søgte missionærerne bl.a. indgang i husene ved at gå rundt og sælge skrifter eller komme

[1] Artiklen er et lettere bearbejdet afsnit af speciale omhandlende mormonernes første år i Danmark 1850–64. Specialet, hvis hovedvægt ligger i en redegørelse for sektens virksomhed og udbredelse samt for reaktionen herimod, er indleveret ved Københavns Universitet i august 1971.

[2] Professor ved University of Utah W. Mulder: *Homeward to Zion*, Minneapolis 1959 (Mulder) p. 22. Bogen er baseret på en ikke offentliggjort doktordisputats af samme forfatter og omhandler mormonerne i Skandinavien, deres emigration og bosættelse i Utah indtil 1905. Kildematerialet er hovedsageligt fremkommet fra mormonernes egne rækker.

[3] E. Meyer: *Ursprung und Geschichte der Mormonen*, Halle 1912, p. 2, 84 og 118.

[4] Mulder p. 109. Danmarks Statistik, Kbh. 1885–91, bd. I p. 485, bd. VI p. 94.

[5] Mulder p. 107 ff.

sent om aftenen og bede om natlogi[6]. Præsten i Sørbymagle-Kirkerup giver udtryk for, at mormonerne havde deres styrke ikke så meget i forsamlingen som ved henvendelse til den enkelte, »specielt især af Quindekønnet«[7], hvilket suppleres af provst Garde fra Faarevejle-Dragsholm, som taler om skomagersvend Andersens »fanatiske Paa-virkninger især på Fruentimmerne – de omreisende saakaldte Præster søge især at bearbejde disse ved at gaae om i Husene, naar de vide, at Mændene ere paa Arbejde«[8]. Muligvis er en af de væsentligste årsager således at søge i den stærkere påvirkning, kvinderne blev udsat for, fordi det oftest var dem, der var hjemme og derfor måtte modtage mormonmissionærerne, og ikke så meget i den omstændighed, at kvinder skulle være mere anlagt for det religiøse end mænd, hvilket den svenske regeringskommission vedrørende udvandring var tilbøjelig til at antage[9].

Udover kvinderne udgjorde de fattige og de afsides boende en udsat gruppe. Således var pastor Olsen i Gudum syd for Aalborg straks efter mormonernes komme til egnen opmærksom på nogle afsides boende folk i Vildmosen, der havde tendens til religiøst sværmeri, og hans næste indberetning til biskoppen i Viborg i 1852 viser, at hans bekymring for disse var velbegrundet[10]. Pastor Kaae i Tikøb skønner at det bortset fra de opvakte, som mormonerne stedse havde vist megen opmærksomhed, kun var de ubemidlede, der var modtagelige for læren[11]. Knud Banning konkluderer, at det ikke som antaget af præsterne så meget var angsten for at møde stedets præst, der fik mormonprædikanten til at færdes i sognets yderkanter, som det at de fattige hyppigt boede på overdrevene. I øvrigt var mormontilhængerne efter præsternes udsagn stort set »en skøn Samling af fjogede og lastefulde Individider«[12].

De metoder, der toges i anvendelse ved udbredelsen af læren, var gennemsyrede af effektivitet og planmæssighed. En gennemgang af mormonhvervningen hos baptisterne viser, at der var tale om en syste-

[6] K. Banning: Forsamlinger og Mormoner, Kbh. 1960, (F. M.) p. 76, 111 og 231.

[7] Op. cit. p. 196 f.

[8] Op. cit. p. 151 f.

[9] Mulder p. 109.

[10] Pontoppidan Thyssen og H. Petersen: Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Årh., bd. I–VI Kbh. 1960–70, (V. F.) bd. VI p. 174 og 176.

[11] F. M. p. 69.

[12] Op. cit. p. 32.

matisk opsøgning af dette samfunds medlemmer, og det har næppe været tilfældigt, at agitationen netop begyndte her. Baptisternes mere individuelt prægede samfund udgjorde en åben angrebsflade. Dog synes baptisterne efterhånden at have reetableret sig og optaget kampen mod mormonerne, men da havde mormonerne allerede skaffet sig et godt udgangspunkt for det videre missionsarbejde og – hvad der ikke er af mindre betydning – en række dygtige unge mænd, der var mere trænede i selvstændig religiøs tænkning og bibelkundskab end de fleste. De første mormonmissionærer af dansk herkomst var da også overvejende tidligere baptister[13].

Almindelige agitationsmetoder var direkte opsøgning af de opvakte og udsendelse af unge missionærer til deres egen hjemegn. Bibelen havde en fremtrædende plads i omvendelsesarbejdet, og bag de hårde angreb på folkekirkens menighedsliv og præstestand, hvor mormonmissionæren som tilhørende almuen har kunnet identificere sig med og bære ved til den almindelige utilfredshed med præstestanden, specielt med hensyn til klasseskellet mellem præst og almue, kan anes taktiske overvejelser.

Følgen af de hårde fremgangsmåder var her som i udlandet en stærk reaktion, som undertiden udartede til regulære forfølgelser, der dog igen kunne udnyttes propagandamæssigt med henvisning til de første kristnes lidelser[14]. Læren fik på denne måde en omtale og publicity, som missionærerne selv ikke direkte ville have kunnet frembringe. Forfølgelserne gav mormonsamfundet sammenhold og sandsynligvis også større tilslutning, end det alt andet lige ellers ville have kunnet opnå[15].

Ved vurderingen af årsagerne til mormonernes succes er det vanskeligt at måle de enkelte faktors betydning for sig. Pastor Bolvig i Grejs forsøger i en indberetning til biskop Daugaard den 15. januar 1852 at vurdere årsagerne til mormonernes succes og mener, at disse må søges i det »tilsyneladende Liv, der findes hos Mormoner fremfor hos os, den større Religiositet og det ydre Gudfrygtigheds Skin plus deres Lære om Daaben«[16]. Fhv. trafikminister Thomas Larsen an-

[13] Mulder p. 48.

[14] F. J. Hahn: Et Par Ord om Mormonerne eller en Advarsel mod falske Propheter, Kbh. 1852, p. 14 tager forfølgerne til indtægt for lærens sandhed: »thi ilde var det, om vi vare agtede af denne Verden, thi Guds Rige er ikke af denne Verden«.

[15] Mulder p. 58.

[16] Kultusmin. arkiv, 1. dep. journ. D 93/1852.

fører »den døde Folkekirke, der var ude af Stand til at tilfredsstille Befolkningens religiøse Trang,« som den væsentligste årsag til sekt-dannelserne overhovedet, og at mormonernes succes især var begrundet i den »mærkelige Blanding af Materialisme og Mystik« i læren[17].

Det er givet, at ovennævnte faktorer og tillige den tiltrækningskraft, der lå i indsamlingsbudet såvel i religiøs henseende – de hellige adskilt fra de vantro – som socialt i håbet om bedre forhold i den nye verden, har medvirket til, at læren slog an i den danske befolkning. Der var både i den hjemlige kirkelige baggrund og i de elementer af religiøsitet, mysticisme, sikkerhedsbehovstilfredsstillelse og mere håndgribelig materialisme, som mormonismen indeholdt, basis for en udbredelse af læren. Dog kan der ikke være tvivl om, at årsagen til succsessens hurtige indtræden og dens omfang overvejende skyldes den slagkraft, der var en følge af en centralt ledet og veludbygget organisation, og som ytrede sig gennem de anvendte agitationsmetoder, herunder en dygtig udnyttelse af den lovhjemlede religionsfriheds uvant-hed i befolkningen samt af den af vækkelserne fremkaldte uro i det kirkelige liv.

Mormonerne slog hurtigere igennem end baptisterne i tiåret før og overgik snart disse i tilhængerantal. Ved folketællingen i 1855 blev der for kongeriet registreret 1548 baptister mod 2044 mormoner, hvor der til mormonerne må lægges mindst 860, der i det forløbne tidsrum var emigreret, og i perioden 1850–64 modtog ca. 11000 danskere over en alder af 8 år mormondåben, hvoraf 4000 emigrerede, medens godt 3000 faldt fra igen[18].

Efter de første mormonmissionærers ankomst til København i maj og juni 1850 knyttedes hurtigt kontakt med P. C. Mønsters derværende baptistmenighed, og i midten af august modtog 23 personer mormondåben, heraf 22 tidligere baptister. Den 15. september samme år oprettedes en gren af mormonkirken i København omfattende 50 medlemmer. Derefter udvidedes mormonernes arbejdsfelt hurtigt til Aalborg, hvor der også fandtes en talstærk baptistmenighed. Her oprettede mormonerne den 27. november 1850 en gren med 23 medlemmer, hvoraf 3 var tidligere baptistpræster, og ved årets udgang havde mormonerne ca. 132 medlemmer i Danmark, heraf ca. 30 i Aalborg. Den 15. december registrerer baptisternes menighedsprotokol 20 (måske 21) som udelukkede på grund af overgang til mormo-

[17] I erindringsværket: En Gennembrudstid, Tidsbilleder fra Vendsyssel, bd. I, Hjørring 1917, p. 33 ff.

[18] Tidsskriftet »Morgenstjernen« (se note 22), 1884, p. 350.

nismen, og flere kan være gået over i de sidste 14 dage af december[19]. Hvor meget dette tal forholdsmæssigt betød for baptisterne er vanskeligt at afgøre, idet det ikke bestemt vides, om hele frafaldet hidrørte fra Stor-Aalborg og nærmeste omegn, hvilket dog alt tyder på. Der blev her fra 1840 til 1850 døbt 101 personer, og da dette tal omfatter evt. fraflyttede, udelukkede og døde, kan man skønne, at mindst $\frac{1}{5}$ af baptisterne i Aalborg i løbet af $2\frac{1}{2}$ måned er gået over til den nye sekt[20]. Hertil kommer for hele Aalborg-menigheden et frafald på yderligere 53 i de følgende år, indtil frafaldet i 1855–56 synes at være standset[21].

I november 1851 organiseredes foruden København også Aalborg som selvstændigt conferenceområde, der mod syd strakte sig så langt, missionsiveren rakte. Mod nord viste konferencen sig så givtig, at der 1852–68 var basis for at opretholde en særskilt conference for Vendsyssel, hvorom Andrew Jenson[22] anfører: »It is believed that in no part or province of any country in the whole world so many converts to mormonism have been made as in Vendsyssel according to its population«[23]. Beregninger[24] synes at støtte denne antagelse, idet ikke mindre end 20,4 % af den vendsysselske befolkning i 1855 havde været i så nær kontakt med mormonismen, at de i det mindste havde modtaget mormondåben, hvilket står mod et landsgennemsnit på 7,2 %.

[19] »Scandinavian Mission« (se note 22) 25 og 31/11 samt 31/12 1850. V. F. bd. VI, p. 169 nævner 2 eller 3 af de overgangne som værende tidligere baptistpræster, mens Sc. M. 21/11 1850 nævner 3.

[20] V. F. bd. VI, p. 79 note 6, p. 163 note 6, p. 165 og 187.

[21] Op. cit. p. 175 note 20.

[22] Alias Andreas Jensen, der i 1866 som 12-årig sammen med sine forældre udvandrede fra Vendsyssel og i 1891 blev mormonkirkens historiker vedrørende de danske forhold. Han redigerede tidsskriftet »Morgenstjernen, Erindringer fra Missionen i Skandinavien« (M. S.), der udkom 1882–84, og som indeholder både en kronologisk fremstilling af missionsarbejdet til 1884 og et uddrag af erindringsbreve og dagbøger fra de involverede missionærer. I maj 1927 udgav han »History of the Scandinavian Mission«, ligeledes en kronologisk fremstilling. Endvidere har han i ufærdigt manuskript efterladt flere samlinger af optegnelser, dels en samling benævnt »Scandinavian Mission« og dels samlinger vedrørende de enkelte konferencers historie, bl. a. Vendsyssels (V. K.) og Aalborgs (Aa. K.). Disse samlinger er ikke offentliggjorte.

[23] V. K. indledningen.

[24] Foretaget på basis af statistiske rapporter løbende offentliggjort i tidsskriftet »Skandinaviens Stjerne«, Kbh. 1851–64 (Sk. Stj.) og Statistisk Tabelværk, Ny Rk., 12. Bd. (S. T.), 1. Afd. Folketællingen 1/2 1855, Kbh. 1856, p. 32–103. Medens kun 6,0 % af den danske befolkning var bosat i Vendsyssel conference, boede her 17,3 % af mormonerne i Danmark.

Undersøgelsens baggrund, formål og grundlag

Samtidens vurdering var, at mormonerne fandt deres tilhængere blandt samfundets laveste lag: de fattige og de uvidende, på hvem forkyndelsen om bedre vilkår i det fremmede havde størst virkning[25]. Denne vurdering er godtaget af den senere fremkomne litteratur, f.eks. sognepræst H. G. Saabyes bog fra 1884 om »Sekterne i Danmark«, hvori det konstateres, at det er »en sørgelig Kendsgerning, at ingen Sekt har vundet saadan Indgang i de lavere Lag af det danske Folk, som netop Mormonerne«[26], og i 1958 er P. G. Lindhardts vurdering, at mormonerne »sigtede på en åndeligt og socialt lavtstående befolkning«[27]. W. Mulder søger årsagen til denne almindelige vurdering i, at »Scandinavia found Mormon success equally deplorable. National pride dismissed the converts as not representative – it was consoling to think they were the sick, the poor, the outcast, and that the well-to-do and intelligent among them were the exception«[28], men han indrømmer dog også, at »the poverty of the Old World was really a blessing; nothing so endangered salvation as a prosperity which killed the urge to gather«[29].

Det er på baggrund af disse vurderinger, nærværende undersøgelse er foretaget. Men inspirationen dertil er hentet i den undersøgelse af vækkelsernes sociale sammensætning, som foranledigedes af debatten omkring årsagerne til disses opståen[30]. Som en udløber af denne debat har interessen samlet sig om en kortlægning af vækkelsernes opståen og udbredelse samt en så dybtgående analyse af de vaktessociale tilhørsforhold, som det bevarede materiale, i. e. 1830'ernes adresser, har kunnet danne grundlag for. Undersøgelserne har godtgjort,

[25] F. M. p. 31. Monrads indberetning i kultusmin. arkiv, 1. dep. journ. F 85/1854. Biskop Fogtmann til kultusmin. 27/6 1851 i justitsmin. arkiv journ. D 2015/1851.

[26] Saabye p. 333.

[27] Hal Koch og B. Kornerup: Den danske Kirkes Historie, bd. VII, Kbh. 1958, p. 34. P. G. Lindhardt: Fem Aalborg-bisper, Aalborg 1954, p. 19, hvor C. Weltzers vurdering er citeret.

[28] Mulder p. 116.

[29] Op. cit. p. 121.

[30] V. F. bd. I, p. VI og H. P. Clausen i Kirkehist. Saml. 7. rk., bd. VI, 1966–68, (K. S.) p. 137 ff. Hele denne årsagsdebat er især foranlediget af P. G. Lindhardts betoning af sammenhængen mellem vækkelsernes opståen og de sociale forhold i samfundet i øvrigt; særligt sætter han deres opståen i forbindelse med de ændringer i samfundsstrukturen, som fulgte på landboreformerne, jfr. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige Retninger, 2. udg., Kbh. 1959.

at vækkelserne nok var en almuebevægelse, men at denne ikke kun var begrænset til den del af befolkningen, hvis kår påvirkedes af landboreformerne, idet landsbyhåndværkere er stærk repræsenteret, ligesom der også var vækkelse i byerne[31]. Ej heller tyder en særundersøgelse fra Fyn på, at der har været forskel på fæsteres og selvejeres tilbøjelighed til vækkelse[32]. I øvrigt viser undersøgelserne temmelig store variationer fra egn til egn. På Sjælland er de største grupper husmænd og håndværkere, medens gårdmandsgruppen er svagt repræsenteret[33]. På Fyn er gårdmændenes andel lidt større[34], og i Jylland er den i overvægt i forhold til husmænd og håndværkere [35].

Sigtet er dog ud over en undersøgelse af mormonsamfundets sociale struktur at foretage en sammenligning med en bevægelse, der står den almindelige danske vækkelse nærmere, nemlig baptistsamfundet, der i sin oprindelse var en gren af den ældre gudelige vækkelse, og som i forhold til mormonerne ikke var så fremmedartet og stridsskabende et element i dansk kirkeliv[36]. Konklusionen med hensyn til baptisterne i den ovennævnte foretagne undersøgelse af vækkelsernes sociale sammensætning er, at baptistsamfundets medlemmer hørte hjemme i lidt lavere sociale lag, end de, der sluttede sig til den almindelige vækkelse[37].

Grundlaget for undersøgelsen er folketællingen den 1. februar 1855, hvor der for første gang skulle angives trosbekendelse for den enkelte borger. Tællingen i 1860 ville nok give et større talmateriale, men ligger på den anden side tidsmæssigt fjernere fra den ældre gudelige vækkelse og nærmere fuldbyrnelsen af opspaltningen i de kirkelige hovedretninger. Instruksen for tællingen i 1855 er ikke fundet at være bevaret, men instrukserne fra 1845 og 1850 har på trods af visse ændringer i 1855 med hensyn til erhvervsregistreringen[38] kun kunnet bekræfte formodningen om, hvorledes de fulgte principper har væ-

[31] Nordiska Historiker Mötet. De religiösa Folkörelserna och Samhället ca. 1750–1850, Historiallinen Arkisto 62, Helsingfors 1967, (H. A.) p. 22 ff.

[32] Astrid Tønnesen i K. S. 1969 p. 210.

[33] V. F. bd. II p. 176 f.

[34] Op. cit. bd. III p. 396 f.

[35] Op. cit. bd. V p. 290 f.

[36] Den danske baptisme har en speciel dansk baggrund; det eneste nye, som de tyske baptister, der forrettede de første dåbshandlinger, egentlig bragte med sig, var dåbsformen, se op. cit. bd. I p. 120.

[37] H. A. p. 24.

[38] S. T. 2. afd. p. XLII f.

ret. Medens det i byerne ser ud til at være den enkelte husfader, der har indskrevet sig, sin familie og logerende[39], har på landet skolelærer eller præst stået for optællingen. Der er herved anlagt forskellige skøn med hensyn til mormon- og baptistbørns registrering, idet disse på landet til tider er opført som lutheranere og til tider som sekterere, men i byområderne som henholdsvis mormoner og baptister. Da sektereres såvel som folkekirkemedlemmers børn udgør det fremtidige rekrutteringsgrundlag for samfundet, og da det har været af betydning af hensyn til sammenstillingen af sekterne indbyrdes og ved disses sammenligning med den øvrige befolkning at inddrage børnene, er der her fulgt det princip at henføre alle hjemmeboende børn under 15 år til samme religiøse tilhørsforhold som forældrene, forudsat at begge forældre har tilsluttet sig læren. Princippet er fulgt, selv om det undertiden har været unaturligt at dele en søskendeflok på denne vis, idet en afgrænsning har været praktisk nødvendig, og konfirmationsalderen er her anset som en naturlig aldersgrænse. Hertil kommer, at sektvæsenet som sådant var så nyt et fænomen, at de unge over 15 år har været gamle nok til gennem hjemmets tidligere indstilling og skolegangen at have erhvervet sig mulighed for at indtage en selvstændig holdning, der afveg fra forældrenes. Men at der ikke har været tvivl om forældrenes hensigt ses af, at de efter forældrenes overgang fødte børn er forblevet udbøtte og for mormonernes vedkommende hyppigt har fået mormonsk inspirerede navne.

Udgangspunktet for undersøgelsen er Vendsysselområdet og Aalborg[40], hvor mormonerne som nævnt hurtigt fik fodfæste bl. a. ved at vinde indpas i baptistmenigheden. På trods af anslagene mistede baptistmenigheden ikke sin udbredelsesevne, men fik i årene efter 1850 temmelig stor tilslutning i landområderne nord for Limfjorden, hvor der forinden kun havde været spredte forpostfægtninger[41]. Begge samfunds tilhængerantal er således fundet tilstrækkeligt som

[39] I 1845 skulle optællingen foretages af »Rodemestrene eller andre Byens Bestillingsmænd — — efter Huusfaderens Anviisning og ved hans Hielp«. Regler for Folketællingen 1/2 1845, stk. 2 og 3.

[40] Det indsamlede materiale, som opbevares på Historian's Office i Salt Lake City omfatter bl. a. statistiske rapporter, medlemslister, emigrationslister, møde-referater m. m. På forespørgsel til The Genealogical Society er det blevet bekræftet, at man besidder medlemslister for perioden 1850–64, hvori dog ikke alle medlemmer er angivet med erhverv, men dette materiale har man ikke ønsket at kopiere.

[41] V. F. bd. VI p. 137 f.

grundlag for statistisk behandling. For mormonerens vedkommende drejer det sig i landdistrikterne om 396 personer incl. børn, der i listerne er opført som lutheranere, og i byerne 123 personer, medens baptisterne udgør henholdsvis 345 og 30 personer, jfr. nedenfor tabel 1.

Det har været af en vis betydning, at det pågældende geografiske område har været afgrænset nogenlunde ens som grundlag for såvel folketællingsopgørelserne som mormonerens inddeling i konferencer, hvorunder medlemsstatistikkerne førtes, således at konferencestatistikken i vidt omfang har kunnet sammenlignes med folketællingens resultat. På den måde kan det godtgøres, at folketællingen temmelig korrekt har opført alle mormoner, hvad der ellers kunne være tvivl om, da det i landdistrikterne som nævnt er skolelærer eller præst, der har ført listerne. Sammenligningen kan kun foretages for det nordenfjordske område, d. v. s. Vendsyssel konference, der den 31. december 1854 havde 257 medlemmer[42]. Fra dette tidspunkt til folketællingen den 1. februar 1855 fandt der ikke nogen udvandring sted. Folketællingen har for dette område, d. v. s. Hjørring amt, Kær Herred i Aalborg amt og de derværende byer, registreret 307 mormoner. Af disse var 260 over 15 år og må regnes for registrerede medlemmer [43]. I alderen 8 år – minimumsalderen for mormondåben – til 14 år er registreret 15 personer opført som mormoner og 40 mormonbørn opført som lutheranere, i alt 55. Sammenholdes disse tal fra folketællingen med konferencestatistikens 257 medlemmer, og tages der hensyn til, at kun døbte personer er registreret som medlemmer, at der er en vis usikkerhed om, hvorvidt Nr. Sundby hørte under Aalborg eller Vendsyssel konference[44], og om størrelsen af samfundets ekspansion i den mellemliggende måned, fås et indtryk af, at både folketællingen og samfundets egne tal må svare nogenlunde til de faktiske forhold.

[42] Sk. Stj. 4. årg. p. 128.

[43] I Vester Han herred i Thisted amt, som også i denne periode hørte under Vendsyssel konference, fandtes der efter folketællingen kun 6 mormoner, hvoraf de 2 var hjemmehørende i Aalborg og tillige opført der. De resterende 4 personer er ikke medtaget i undersøgelsen på grund af deres ringe statistiske betydning set i forhold til det betydelige arbejde, det ville kræve at sammenregne sammmentællingslisterne for Vester Han herred, således som det er gjort for Kær herreds vedkommende.

[44] Det ser ud, som om Nr. Sundby stadig administreres under Aalborg konference (Aa. K. 9/9 1852). I virkeligheden er mormonkoncentrationen i Vendsyssel således endnu større, end det umiddelbart fremgår af tabellerne.

Samfundenes udbredelse

For at kunne vurdere mormonsamfundets ekspansion i forhold til baptistsamfundets må det fremhæves, at der indtil den 1. februar 1855 alene fra Vendsyssel konference var udvandret 70 og fra Aalborg konference 115 mormonmedlemmer, hvoraf mange må være

Tabel 1. Mormoner og baptister i Vendsyssel og Aalborg 1/2 1855.

herred	mormoner						baptister					
	iflg. sammen- tællingslisterne m. kv. tils.			incl. mormon- børn opført som luther. m. kv. tils.			iflg. sammen- tællingslisterne m. kv. tils.			incl. baptist- børn opført som luther. m. kv. tils.		
Dronninglund	24	19	43	27	21	48	34	47	81	45	61	106
Horns	43	59	102	57	72	129	2	2	4	2	3	5
Vennebjerg	6	10	16	6	11	17	0	0	0	0	0	0
Børglum	19	41	60	46	51	97	0	4	4	0	4	4
Hvetbo	17	29	46	30	40	70	33	43	76	44	59	103
Øster Han	2	2	4	3	5	8	2	1	3	2	1	3
Kær	11	16	27	11	16	27	50	68	118	51	73	124
landdistr. i alt	122	176	298	180	216	396	121	165	286	144	201	345

by	mormoner egen opgørelse			baptister egen opgørelse		
	m.	kv.	tils.	m.	kv.	tils.
Aalborg	51	63	114	12	17	29
Hjørring	3	5	8	0	1	1
Frederikshavn	1	0	1	0	0	0
	55	68	123	12	18	30
+ landdistr.	180	216	396	144	201	345
i alt	235	284	519	156	219	375
procentvis for- deling på køn	45,7%	54,3%		41,6%	58,4%	

Kilde: Folketællingen 1/2 1855.

Anm. For landdistrikterne er benyttet de ved folketællingen anvendte sammen-
tællingslister korrigeret for de tilfælde, hvor børn af mormoner henholdsvis bap-
tister er opført som lutheranere. For byerne findes ingen sammantællingslister
(Rigsark.). Af byer med mormoner og baptister fandtes kun de tre anførte.

kommet fra Aalborg by. På grund af denne udvandring er det vanskeligt fuldt ud at konstatere, i hvilke områder mormonerne perioden igennem havde vundet størst tilslutning, men det vides, at der foruden Hals gren, der blev oprettet i 1851, i 1852 blev oprettet grene i Jetsmark, Taars og Frederikshavn, i 1853 i Napstjert, Harridslev, Dronninglund og Mosbjerg og endelig i 1854 i Vester Han herred Gøttrup gren[45]. I og omkring disse lokaliteter er det store antal mormoner i folketællingen også registreret.

Medens baptisterne fortrinsvis er koncentreret i Dronninglund og Kær herreder i Østvendsyssel og i det lille Hvetbo herred ud mod Jammerbugten, hvor henholdsvis 7,0 ‰ (106 personer), 9,7 ‰ (124 personer) og 13,6 ‰ (103 personer) af befolkningen er baptister, og i områder, hvor de allerede før mormonernes ankomst havde fået en vis tilslutning[46], findes mormonerne mere spredt, hvilket vidner om større missionsaktivitet. Størst tilslutning har de i Hvetbo herred, i Børglum herred i Midtvenssyssel og i Horns herred mod nordøst, dækkende henholdsvis 9,2 ‰ (70 personer), 5,9 ‰ (97 personer) og 9,7 ‰ (129 personer) af befolkningen. I Dronninglund, Kær og Vennebjerg herreder har mormonerne også fodfæste, medens der i Øster Han herred mod vest kun er 8 mormoner.

Ser man på de enkelte sogne, er baptisternes tendens til koncentration endnu tydeligere. Over 90 % af baptisterne er koncentreret i 14 sogne strækkende sig fra Saltum og Hune sogne i vest gennem Hvetbo herred mod øst ind i Kær herred og derfra nordpå i Dronninglund herred. I et enkelt sogn – Hammer i Kær herred – er 6,7 % af befolkningen baptister. Til sammenligning kan kun 76 % af mormonerne placeres i 15 sogne, som findes spredt over hele Vendsyssel, især i egnen omkring og nord for Frederikshavn (Elling, Flade og Raabjerg sogne), i Midtvenssyssel (Hørmested, Taars og Vrejlev sogne) og mod vest (Hune, Jetsmark og Aaby sogne). Endelig er der i Hals, Albæk og Dronninglund sogne mod øst en del mormoner. Der findes såvel sogne, hvor der både er baptister og mormoner, som sogne, hvor kun den ene af sekterne er repræsenteret. Der er i dette intet, der specielt tyder på, at samfundene har fulgt efter hinanden, men da baptisterne havde vundet tilhængere i deres hovedområder, før mormonerne kom til, kan det sammenholdt med, at antallet af døbte baptister 1849–54 ifølge baptistmenighedsprotokollen er bety-

[45] Se note 43.

[46] V. F. bd. VI p. 139.

deligt højere end det i folketællingen angivne[47], tydes i retning af, at mormonerne både har søgt at gøre indhug i de eksisterende baptistkredse og søgt nye missionsmarker. De 114 mormoner mod 29 baptister i Aalborg vidner i alt fald om, at baptistsamfundet stadig led under eftervirkningerne af det allerførste mormonangreb.

Køn, alder og civilstand

Der er et kvindeoverskud i begge samfund, dog størst hos baptisterne, hvor 58,4 % er kvinder mod 54,3 % hos mormonerne, jfr. ovenfor tabel 1.

Tabel 2. Mormoner, baptister og hele befolkningen i Vendsyssel og Aalborg procentvis fordelt efter alder.

alder	landdistrikter			byer			hele området		
	hele bef.	morm.	bapt.	hele bef.	morm.	bapt.	hele bef.	morm.	bapt.
14 år og d.u.	35,4	36,1	40,8	31,2	35,0	30,0	34,8	35,8	39,9
15-19 år	8,7	9,1	2,9	10,4	6,5	10,0	8,9	8,5	3,5
20-29 år	14,8	12,9	10,4	20,4	18,7	16,7	15,6	14,3	10,9
30-39 år	13,7	14,4	14,7	16,1	19,5	13,3	14,1	15,6	14,6
40-49 år	9,7	13,6	19,7	9,4	16,3	16,7	9,7	14,3	19,4
50 år og d.o.	17,7	13,9	11,6	12,4	4,1	13,3	16,9	11,6	11,7
i alt	100,0	100,0	100,1	99,9	100,0	100,0	100,0	99,9	100,0

Kilde: Folketællingen 1/2 1855, for så vidt angår hele befolkningen offentliggjort i Statistisk Tabelværk, Ny Rk., 12. Bd., 1. Afd. passim, bortset fra Kær herred, hvor sammentællingslisterne er lagt til grund, da herredsvise opgørelser af aldersfordelingen ikke er offentliggjort.

Aldersgruppen 30-50 år er i forhold til den almindelige aldersfordeling i befolkningen stærkt repræsenteret i begge samfund; dette

[47] Sammenligning mellem V. F. bd. VI p. 137 ff. og 187 f. og folketællingen viser:

sogne	døbte bapt. iflg. dåbsprot. indtil 1854	bapt. over 15 år iflg. folketæl. 1/2 1855
Dronninglund	49	37
Hammer	28	25
Hune	35	19
Jetsmark	45	28
Saltum	18	9

gælder især aldersgruppen 40–50 år, der af hele befolkningen, mormoner og baptister udgør henholdsvis 9,7 %, 14,3 % og 19,4 % af hele gruppen, jfr. tabel 2. Disse aldersgruppers stærke repræsentation i begge samfund viser sig også i antallet af børn, hvis procentvise andel her er større end i befolkningen som helhed, hvorimod de unge fra 15 til 30 år og de gamle over 50 år er svagere repræsenteret i de religiøse samfund[48].

Tabel 3. Mormoner, baptister og hele befolkningen i Vendsyssel og Aalborg fordelt efter civilstand.

civ.stand	hele befolkningen				mormoner				baptister			
	mænd		kvinder		mænd		kvinder		mænd		kvinder	
	antal	%	antal	%	ant.	%	ant.	%	ant.	%	ant.	%
ugifte	30154	30,1	29433	29,6	133	25,6	150	28,9	84	22,4	114	30,4
gifte	17154	17,3	17140	17,2	98	18,9	115	22,2	68	18,1	87	23,2
enkestand	1507	1,5	3635	3,6	3	0,6	14	2,7	3	0,8	14	3,7
fraskilte	286	0,3	395	0,4	1	0,2	5	1,0	1	0,3	4	1,1
i alt	49101	49,2	50603	50,8	235	45,3	284	54,8	156	41,6	219	58,4

Kilde: Folketællingen 1/2 1855, for så vidt angår hele befolkningen offentliggjort i Statistisk Tabelværk, Ny Rk., 12. Bd., 1. Afd. passim, bortset fra Kær herred, hvor sammentællingslisterne er lagt til grund, da herredsvise opgørelser af civilstandsfordelingen ikke er offentliggjort.

Den aldersmæssige fordeling afspejler sig i fordelingen på civilstand, jfr. tabel 3, idet antallet af gifte personer procentvis er større i begge samfund end i den øvrige befolkning. 21,8 % af de gifte mormoner (6 mænd og 18 kvinder) og 30,4 % af de gifte baptister (5 mænd og 20 kvinder) har sluttet sig til samfundene uden ægtefællens samtidige tilslutning. Antallet af enker/enkemænd og fraskilte er i samfundene så lille, at der ikke kan registreres nogen klar tendens; dog synes andelen af fraskilte kvinder at være en smule større end i befolkningen som helhed.

Baptistgruppens afvigelser fra »normalbefolkningens« sammensætning med hensyn til køn, alder og civilstand er større end mormonerne, men begge samfund har tilhængere i alle grupper, dog særligt i gruppen familieforsørgere fra 30 til 50 år. Dette stemmer ikke overens med resultatet af undersøgelserne af den ældre gudelige vækkelse, hvor man ganske vist på et mere sporadisk overleveret kildemateriale

[48] V. F. bd. VI p. 161.

Tabel 4. Mormoner, baptister og hele befolkningen i Vendsyssel og Aalborg fordelt efter erhverv.

erhverv	hele befolkningen		mormoner		baptister	
	antal	%	ant.	%	ant.	%
<i>off. ans. m.m.</i>	2890	2,9	0	0,0	6	1,6
<i>jordbrugere,</i>	45142	45,3	106	20,4	194	51,7
heraf						
gårdmænd	23256	23,3	28	5,4	47	12,5
husmænd	21336	21,4	74	14,3	145	38,7
forpagtere	538	0,5	4	0,8	0	0,0
gartnere	12	0,0	0	0,0	2	0,5
<i>fiskere</i>	4324	4,3	10	1,9	0	0,0
<i>håndværkere,</i>	14978	15,0	165	31,8	78	20,8
heraf						
skrædere	1047	1,1	27	5,2	11	2,9
syersker	1736	1,7	23	4,3	7	1,9
vævere	616	0,6	25	4,8	21	5,6
<i>handlende</i>	2123	2,1	16	3,1	7	1,9
<i>arbejdere og</i>						
<i>daglejere,</i>	9976	10,0	123	23,7	42	11,2
heraf						
i landdistrikter	8285	8,3	84	16,2	39	10,4
i byer	1691	1,7	39	7,5	3	0,8
<i>tyende,</i>	13320	13,4	41	7,9	20	5,3
heraf						
i landdistrikter	11637	11,7	33	6,4	17	4,5
i byer	1683	1,7	8	1,5	3	0,8
<i>af ubestemt</i>						
<i>næring</i>	700	0,7	30	5,8	0	0,0
<i>tyende uden</i>						
<i>fast tjeneste</i>	417	0,4	0	0,0	3	0,8
<i>almissenydende</i>	2230	2,2	14	2,7	9	2,4
<i>fanger</i>	26	0,0	0	0,0	0	0,0
<i>pensionister</i>	3005	3,1	6	1,2	16	4,3
<i>kapitalister</i>	470	0,5	8	1,5	0	0,0
i alt	99704	99,9	519	100,0	375	100,0

Kilde: Folketællingen 1/2 1855, for så vidt angår hele befolkningen offentliggjort i Statistisk Tabelværk, Ny Rk., 12. Bd., 2. Afd. passim, bortset fra Kær herred, hvor sammensællingslisterne er lagt til grund, da herredsvise opgørelser af erhvervsfordelingen ikke er offentliggjort.

Anm. 1. Kun i visse tilfælde er der foretaget opdeling i by- og landdistrikter, da tallene i andre tilfælde har været for små for en sådan opdeling.

Anm. 2. Offentligt ansatte m. m. omfatter gejstlige og civile embedsmænd og lærere tillige med disses private medhjælp (bortset fra tyende), fast ansatte i

underordnede poster, officerer, embedsmænd og underofficerer samt privatiserende videnskabsmænd o. lign.

Anm. 3. Gårdmænd omfatter tillige proprietærer og formentlig også godsejere, hvoraf dog ingen er fundet at være mormoner eller baptister.

Anm. 4. Husmænd, der tillige er håndværkere eller daglejere, er opført under disse erhverv, jfr. pkt. 5 i vejledning i affattelsen af sammentællingslisterne ved folketællingen 1850.

Anm. 5. Erhvervsfordelingen er foretaget familievis.

[49] end det her anvendte har konkluderet: »De nye tanker har altså haft særlig appel til de unge, navnlig den tjenende ungdom, ganske som de havde det til husmænd og håndværkere«[50].

Erhverv

Erhvervsoversigten bekræfter, hvad der forud var antaget, at begge samfund har rod i den brede almueklasse.

Kun 6 baptister har kunnet henføres under gruppen offentligt ansatte m. m., hvorunder bl. a. de intellektuelle hørte, jfr. anm. 2 til tabel 4, men det drejer sig her om en skovfogedfamilie, en kontorist og en lærer for baptisternes børn, der uanset manglende offentlig ansættelse naturligt må placeres her. Disse 6 personer kan således ikke forrykke indtrykket af, at der er tale om en almuebevægelse. I den forbindelse forekommer det relevant at fremhæve, at den altovervejende del af befolkningen ifølge de kriterier, der er anvendt ved inddelingen i økonomisk-sociale grupper i undersøgelserne af den ældre gudelige vækkelse, tilhørte almuen. Kun 2,9 % af befolkningen i det omhandlede område mod 5,9 % i hele landet[51] tilhørte gruppen offentligt ansatte. Uden for almuen stod endvidere godsejere og egentlige storkøbmænd o. lign., som ikke særskilt er anført i folketællingen, men hvoraf antallet har været relativt lille. Disse grundlæggende forhold synes ikke fremhævet i de ovennævnte undersøgelser. Til den bedre stillede del af almuen må foruden gårdmænd også de håndværkere og handlende, der havde selvstændig virksomhed af noget format, henregnes.

Baptisterne er i højere grad end mormonerne knyttet til landbrugs-erhvervet, hvad der blandt andet er en følge af medlemmernes fordeling på land- og byområder. Af hele befolkningen i området har 65,3 % deres hovednæring af landbruget som gårdmænd, husmænd,

[49] 1830'ernes adresser og baptisternes dåbsprotokoller.

[50] H. A. p. 26.

[51] S. T. 2. Afd. p. 315 ff.

forpagtere, daglejere og tyende. Hos baptister og mormoner er de tilsvarende tal henholdsvis 66,6 % og 43,0 %.

Kun 5,4 % af mormonerne har tilhørt gårdmandsklassen. Resten fordeler sig på husmænd (14,3 %), forpagtere (0,8 %), håndværkere (31,8 %), arbejdsmænd og daglejere (23,7 %) og tyende (7,9 %). Hertil kommer en gruppe på 8,5 % omfattende de absolut fattigste i samfundet, nemlig almissenydende og folk uden angivelse af erhverv. Bopælsangivelsen som inderste eller indsidder for hovedparten af folk uden erhvervsangivelse giver dog en vis formodning om, at de hører til »staklerne«[52]. Af en gruppe på 2,7 % omfattende pensionister (aftægtsfolk) og kapitalister har i det mindste kapitalisterne været lidt bedre stillet. Blandt handelsfolk (3,1 %) og håndværkere (31,8 %) skulle foruden blandt gårdmændene som nævnt de mere velstillede – om der var nogen – kunne findes. Men i handelsgruppen findes der kun foruden kludesamlere en søn og en datter af en krokone, og i den store håndværkergruppe er knap halvdelen skrædere, syersker og vævere, d. v. s. erhverv, der i vidt omfang udøvedes af kvinder og derfor traditionelt var dårligt lønnede. Af dem, der udøvede erhvervet, er der 10 mænd og 31 kvinder fordelt med 8 mænd og 5 kvinder på skrædererhvervet, 2 mandlige vævere og resten kvindelige syersker og vævere. En af disse, nemlig skræder I. C. A. Madsen i Vejby, skal have haft 14 mand i arbejde og opfundet en ny metode vedrørende klipning[53], ellers har de øvrige formodentlig hørt til de dårligere stillede. Af andre håndværkere er der bl. a. skomagere, smede, snedkere og jernstøbere; i landdistrikterne hovedsagelig selvstændige, d. v. s. mindre landsbyhåndværkere og i byerne mest svende. Landsbyhåndværkerne er opført som enten husmænd, inderster eller indsiddere. Det sidste er mest almindeligt i »syerhvervene«. I byerne er bopælsformen hyppigst »til leje« eller logerende. Alt i alt ser det således ikke ud til, at disse handelsfolk og håndværkere har været særligt velstillede.

Af baptisterne tilhører 12,5 % gårdmandsklassen, medens resten fordeler sig på husmænd (38,7 %), håndværkere (20,8 %), arbejdsmænd og daglejere (11,2 %) og tyende (5,3 %). Hertil kommer så de dårligst stillede befolkningsgrupper (7,5 %), almissenydende, aftægtsfolk og tyende uden fast tjeneste, i dette tilfælde en enke med to børn med ernæring som vaskerkone. Handelsgruppen udgøres af

[52] Håndbog for danske Lokalhistorikere, red. Johan Hvidtfeldt 1952–56, p. 287.

[53] M. S. 1884 p. 148 ff. Mulder p. 111.

en kludesamlerfamilie, et erhverv, der også dominerer denne gruppe hos mormonerne, og tilsvarende er halvdelen af håndværkerne beskæftiget som skrædere, syersker og vævere, hvor kun 6 af de 26 erhvervsudøvere er mænd. De øvrige håndværkere er overvejende skomagere, smede og tømrere, i landdistrikterne mest selvstændige og i byerne mest svende. Som tilfældet er hos mormonerne, er der intet, der tyder på, at de mere velstillede handlende og håndværkere er særligt repræsenteret.

Set i forhold til hele befolkningens erhvervsstruktur i området er det uden videre klart, at begge samfunds tilhængere hører hjemme i de dårligere stillede grupper. Forholdsvis er husmænd meget stærkt repræsenteret hos baptisterne, arbejdsmænd og daglejere hos mormonerne og håndværkere i begge samfund, medens tjenestefolkenes andel i begge grupper er lille. I hele befolkningen udgør de grupper, der her er henregnet til samfundets laveste lag (husmænd, håndværkere, fiskere, daglejere, tyende m. fl.), 73,1 %, idet der dog er en formodning for, at der blandt håndværkere og handlende har været nogle mere velstillede. Hos baptister og mormoner udgør de nævnte grupper henholdsvis 85,9 % og 94,6 % med formodning for, at de mere velbjærgede håndværkere og handlende har været sjældne. Men på den anden side må det fremhæves, at hovedparten af både mormoner og baptister dog har et erhverv. I intet af samfundene udgør de almissenydende en væsentlig større andel, end disse forholdsvis udgør af befolkningen som helhed; kun er antallet af personer uden bestemt næring forholdsmæssigt stort hos mormonerne.

I undersøgelserne af den ældre gudelige vækkelse fandtes husmænd, håndværkere (ligeledes især »syerhvervene«) og tjenestefolk at være dominerende[54]. Der synes således at være et sammenfald mellem disse grupper og dem, der dannede det væsentligste grundlag for både mormon- og baptistsamfundet i Vendsyssel og Aalborg dog bortset fra, at tjenestefolk her kun er svagt repræsenteret. Hvad baptisterne i Aalborg angår, hvor knap 30 % af menighedens medlemmer efter vækkelsesundersøgelserne var tjenestefolk, kan denne forskel skyldes, at de tidligere foretagne undersøgelser baseres på aalborgmenighedens dåbsprotokoller fra 1840 til 1856[55]. Disse protokoller omfattede stort set kun voksne, medens alle baptisternes børn er medtaget i den her foretagne undersøgelse, men selv når dette tages i betragt-

[54] V. F. bd. II p. 176 f., H. A. p. 23 ff.

[55] V. F. bd. VI p. 160.

ning, er der dog stadig en forskel i den angivne retning. Endvidere er det sandsynligt, at flere baptister i tidsrummet mellem deres dåb og den 1. februar 1855 har forladt tyendeklassen og således står opført under forskellig erhvervsbetegnelse i dåbsprotokollerne og i folketællingslisterne. Endelig må det pointeres, at den daværende Aalborg-menighed ikke omfattede helt det samme geografiske område, som er gjort til genstand for nærværende undersøgelse.

Sammenfatning

Om forholdet mellem baptister og mormoner viser nærværende undersøgelse, at der, når der bortses fra, at baptisterne relativt har større tilslutning fra gårdmandsstanden, og at mormonerne i modsætning til baptisterne har tilslutning fra personer uden bestemt næring, ikke er nævneværdig forskel mellem baptist- og mormongruppens økonomisk-sociale tilhørsforhold. Der er således en tendens til, at mormonerne gennemsnitligt er lidt dårligere stillet end baptisterne, men denne afdæmpes muligvis som følge af en formodning om, at det var de økonomisk bedst stillede mormoner, der hurtigst kunne realisere en beslutning om at udvandre. I alt fald synes forskellen i den nævnte henseende mellem mormon- og baptisttilhængerne ikke at have været væsentlig.

Den her foretagne undersøgelse bekræfter i det hele antagelsen af, at mormonernes tilhængere overvejende fandtes i samfundets laveste lag. Men undersøgelsen viser samtidig, at dette ikke var noget enestående for mormonerne, idet forholdet for baptistsamfundet – om end en smule mindre udtalt – synes at have været tilsvarende. Der ligesom skimtes nogle konturer til et billede, der udtrykker, at jo fjernere en vækkelses grundlag var fra folkekirkens grundlag desto lavere social status besad de vakte.

Årsagerne hertil må da være andre og flere end dem, der kan karakteriseres ved noget specielt mormonsk: at mormonerne med P. G. Lindhardts udtryk »sigtede på en åndeligt og socialt lavtstående befolkning«, og et der med udvandringsdoktrinen var stærk appel til de fattigste i samfundet. Den væsentligste årsag til den sociale skævhed i disse trossamfund i forhold til den øvrige befolkning kan da muligvis også forklares ud fra følgende betragtninger:

Den dårligst stillede vil normalt have færre tilknytningspunkter til det etablerede samfund end den velbjærgede. Da springet i form af overgang til et religiøst mindretal altid i større eller mindre omfang afføder social ostrakisme, vil dette ikke være så stort for den fattige

som for den rige. Den omvendte måtte da i stedet for af det autoriserede fællesskab, som han på grund af sin fattigdom kunne føle sig udelukket fra, føle sig tiltrukket af et stærkt og fastsluttet fællesskab af ligestillede.